

ספרות ולאמנות

נכון לעכשיו

שיחה עם יצחק בן-נר

ריאיינה חני קים

לאזור הופעת ספרו „שקיעה כפרית“, הכתירן אותו המבקרים כ„ילד הפלא“ של הספרות הישראלית העכשווית. שטף תיאורי הצבע, הדיאלוגים הקולחים, תיאור חתך של מציאות חברתית ישראלית, ובעיקר — הרענון הסוחפת והפשטות שבהן נכתבו הדברים — העלו את יצחק בן-נר לשורה הראשונה של מספרים ישראלים בני-זמננו.

אך נראה כי דווקא באותן נקודות בהן קשרו לו זרי תהילה — החלה הביקורת לבצבץ: הפשטות בהפכה, כביכול, לנאיביות, לפשטות לשמה; הדיאלוגים — לבלתי-אמינים; התיאורים הקולחים — למייגעים; והשימוש בשתי רמות של לשון — שפה יזימית ושפה „גבוהה“ — לחוסר-אמינות. ואולי יותר מכל כעסו המבקרים על השימוש ברקע אקטואלי ובכתיבה חצי-עיתונאית, כפי שהופיעו בספרו האחרון של בן-נר — „ארץ רחוקה“. והרי לא נעשה כדבר הזה בשום יצירה ישראלית — בן-נר כותב על מאורעות כל כך קרובים (כמו ביקורו של הנשיא סאדאת בירושלים והמהפך של בחירות 77, ואל לה לספרות „להתלכלך“ ולצמצם עצמה במאורעות אקטואליים-יומיומיים, שאנו עומדים בטבורם).

אך למרות הביקורת והשגותיה, הוענק לו בשבוע זה פרס ספרותי לשנת תשמ"א ע"ש מרדכי ברנשטיין. ועדת השופטים מציינת, כי „כושר כוח האיפיון הסוציולוגי של המחבר המעצב דמויות מקבוצות חברתיות שונות ניכר כשם שהיכולת שלו לעצב אווירה מרשימה“. ואם הפשטות הרגישה של בן-נר באה על חשבון הרבה מטבעות-לשון וניסוחי-תיאור „כבדים“ להם הורגלנו — הרי שבוודאי קשה להרבה קוראים ומבקרים ספרותיים להרגיל עצמם לסגנון כתיבה רענן כזה.

יצחק בן-נר, בראיון זה, איננו מצטיין ב„ניסוח ספרותי“, הוא עדיין מחפש את המלים הנכונות. הדברים יוצאים בצורה מחוספסת מפיו, לא בטוחה בעצמה, אך כנים כל כך, אמיתיים.

★

בגיל 14 כתב יצחק בן-נר ל„הארץ שלנו“, כבר אז הייתי משוגע לעיתונים, הוא מספר, „שלחתי לעיתון סיפור על עץ האקליפטוס שבחצר הורי וכתבה עיתונאית על ביקור בבסיס חיל-האוויר“. בנימין תמוז, עורך „הארץ שלנו“, כתב מכתב תשובה לעיתונאי הצעיר ובו הורה לו: „תפסיק לכתוב כתבות ותמשיך לכתוב סיפורים!“ והוא המשיך לכתוב סיפורים, אך חתם עליהם בשם בדוי, כי בכפר יהושע, מקום הולדתו, התייחסו לסופרים צעירים כאל יצורים תמהוניים...

לפני שהתגייס לצבא, ניסה לכתוב כתיבה „בוגרת“, „אדם הנווד הזקן“ — כך נקרא סיפורו, שפורסם בשני המשכים ב„דבר השבוע“. „זה היה מין סיפור, סטיינבקי. באותה תקופה“, הוא מספר, „הושפתי מסטיינבק וכתבתי סיפורים על חיי הנוודים במדבר...“

באיזה סופרים היית מאוהב בנעורתך? — אני שואלת אותו.

„אהבתי את מרק טווין“, הוא מספר, „את ז'ול וורן, את הקומדיה האנושית של סארואן, ואפילו — בתור ילד — את, חסמבה של יגאל מוסינזון. מאוחר יותר השפיע עלי בכתיבתו אלבר קאמי ובתקופה מסוימת הייתי, מעוגנן — ש"י עגנון השפיע עלי“. לאחרונה, כך הוא מספר, גילה הרבה סופרים אמריקניים, והוא אוהב את הכתיבה הדוקר-מנטרית של נורמן מיילר. מבין הסופרים הישראלים הוא אוהב במיוחד את יעקב שבתאי, יהושע קנז וניסים אלוני.

...כשחזר לכפר, לאחר הצבא, ניסה יצחק בן-נר להיות מושבניק, אך ללא הרבה הצלחה. יום אחד קיבל מכתב מאהרן אמיר, שביקש ממנו בשביל הרבעון החדש, „קשת“, סיפור מפרי-עטו. יצחק כתב לרבעון כמה סיפורים שיצאו אחר כך בספר.

ספרו הראשון היה — „בעקבות מבעיר השדות“, ספר לילדים עם ציורים של נחום גוטמן. בן-נר התדפק על דלתות רבות של הוצאות ספרים, עד ש- הוצאת אל"ף הסכימה להוציא את הספר, הרבה בזכות ציוריו של גוטמן... ב-1967 פירסם את „האיש משם“, ורק עשר שנים אחר-כך את „שקיעה כפרית“, הספר אשר הוציא אותו מאלמוניותו. שנתיים לאחר מכן פירסם את „אחרי הגשם“, והשנה — את „ארץ רחוקה“. (כן כתב בן-נר שני ספרי ילדים נוספים: „קישוניה“ ו„ידידי עמנואל ואני“).

בראיון זה מספר בן-נר על הגבול בין ספרות לעיתונאות, על הניכור בחברה הישראלית כפי שהוא משתקף ביצירותיו, על הביקורת הנמתחת כלפי כתיבתו ועוד.

יש אותה אומללות, כפי שתיארתי אותה בסיפורי „ארץ רחוקה“. הפסימיות שלי נובעת מדאגה עמוקה לעתיד, ואותה דאגה חסרה לי אצל הרבה אנשים בחברה הישראלית, החיים חיים מהירים עם תחושה שעוד מעט הכול עומד להיגמר. במלחמת ההתשה, כאשר שלושה חיילים נהרגו בתעלה, כל התיא- טראות היו סגורים באותו ערב. היתה תחושה של שיתוף. היום זה כמעט כבר לא קיים.“

זה מעביר אותי לשאלה הבאה — בכל סיפוריך יש נטעויות עזים לעבר, למדינת ישראל שעוד היתה בחיתוליה. האם אין בכך סכנה לאידיאליזציה של העבר? לציור תמונה נוסטלגית אך לא אמיתית? „מבחינה אישית אינני מתגעגע כל כך לעבר. בהווה טוב לי יותר. העבר שלי לא היה כמו של אוליבר טוויסט... אני חושב שלכל אומה קצרת- היסטוריה יש תחושת נוסטלגיה עזה במיוחד. כבר בעשור הראשון של המדינה עשו אצלנו את, היה היו זמנים. מהרגע הראשון בו עמדנו על הרגליים — כבר התגעגענו. גם בארה"ב, שאף היא אומה קצרת- היסטוריה, יש נוסטלגיה לעבר.“

אך ההדגש בסיפוריך הוא לא על נוסטלגיה לשמה, אלא על אותם דברים מן העבר שהלכו לאיבוד בהווה. זה לא כל כך פשטני: אני לא כותב על הלבניות שאכלו או, אלא על הקשרים החזקים יותר בין אדם לאדם, על כך שאנשים לא טבעו בתוך ההמון. היתה פחות בדידות, פחות הסתגרות ופחות חשדנות.

„אחרי הגשם“ מדבר אמנם על העתיד, אך הוא בעצם מתאר את ההווה: תיארת את ההפגנות הראשונות נגד קיסניגר כש„התחיה“, גוש אמונים, ושלום עכשיו“ עוד לא נולדו. כתבתי על תופעות בחברה שהפחידו אותי — אלימות, חוסר סובלנות, שיכחה פתאומית מאיפה בעצם באנו.

„אני לא בטוח שהעבר היה באמת טוב מן ההווה, אך מבחינת הערכים, התנהגות והנורמות החבר- תיות — בוודאי שהיה טוב יותר. חוץ מזה, מה איכפת לי אם תהיה בדבריי מעט נוסטלגיה? אני מאמין שאם כמהים למשהו — אפשר אולי יהיה להשיגו.“ בכתיבתך, במיוחד בספרך האחרון, מכתוים בשני רבדים של שפה — השפה היומיומית, שאפשר לקרוא לה — השפה האקטואלית, והשפה „גבוהה“. איך חושש מחוסר-אמינות כאשר שני הרבדים מופיעים זה לצד זה בסיפוריך?

„כשדן מירון קרא את הסיפור הראשון מתוך „ארץ רחוקה“, הוא מאוד התלהב, אך כשקרא את הסי- פור השני, אמר שיש בו התרשלות של מחשבה משום אותם רבדים שונים של שפה. לי ברור שאין כאן רישול. מעולם לא הייתי כל כך יסודי בכתיבתי. עבדתי קשה מאוד כשכתבתי מה שכתבתי. אני מניח שעדיין קשה להרבה אנשים לקבל שילוב של שפת הרחוב עם השפה הגבוהה, שפה של קריסטלים לשוניים. הניגודים בשפה הם מתוכננים מראש, ולי הם נראים כחלק מן הסיפור.“

„הביקורת גם דיברה על פגיעה בספרות עצמה והאשימו אותי בכתיבה זורניטיסטית. כאילו השת- משתי בכלים, לא ספרותיים, והספרות הרי גמצמת מעל לעיתונות ולתיאור המציאות הישיר. אך היה כאן שימוש מחושב נלא עקיב בזורניטיטיקה, בשל התקופה המשמשת כרקע.“

וזאת אתה חש בגבול בין כתיבה עיתונאית לספרותית? האם לא השתת שהכתיבה העיתונאית תפזר, בדא-משיב, ליצירותיך, וזאת גם ללא תכנון מראש?

„הכתיבה העיתונאית באמת, פלשה ליצירותיי, אך אינני רואה בה סכנה. לאחר שכתבתי את „ארץ רחוקה“ החלטתי לכתוב מחדש את „פרוטוקול“ (הרומן החדש עליו הוא שוקד עתה — ה.ק.) והוספתי עוד 300 עמוד. נראה לי, כי למרות השיחזור הזא-כפוי של כתיבה על מאורעות שקרו אז, בשנות ה-20,

הרקע לספרך האחרון, "ארץ רחוקה", הוא אקטואלי מאוד: הימים שלפני ואחרי כמעט השלום של פאדאת והמהפך של בחירות 1977. זהו רקע קרוב מאוד. גם הדמויות מזכירות לנו אנשים שאנו מכירים.

ספרות אקטואלית למשעצמה יש בה הרבה חסרונות. האם לא נגרע מערכה של היצירה כאשר היא מטפלת בנושאים אקטואליים וקרובים?

"ברור שלספרות אקטואלית יש חסרונות. קודם כול משום שזווית הראייה שלה מצטמצמת. הריחוק נותן אמנם כמה ערכים שאין בספרות אקטואלית, אך אפשר לומר גם את ההיפך: לא תמיד האובייקטיביות של הכתיבה היא הדבר החשוב ביותר. החשוב הוא מה שמעבר לכך — וזהו עדות לתקופה מסוימת, תקופה מרתקת, שבה ההשתנויות הן מהירות מאוד. כחומר ספרותי זהו תקופה מצויינת לתיאור.

ייתכן שהחמצתי משהו מכוונותיי, אחרת הביקורת היתה מבינה את שרציתי לומר. חוץ מהרקע האקטואלי בספר ישנם קודם-כול הסיפורים ויש גם רצון שלי לתאר תת-רומן של החברה הישראלית העכשווית.

אני כותב עכשיו רומן המספר על תא קומוניסטי בחיסה בשנות ה-20 של המאה. גם כאן אני משתדל לכתוב את הדברים כעדות מאותה תקופה, דווקא עם אותה זווית ראייה מוקטנת. אני חייב לעשות זאת כדי שהסיפור יהיה אמין, במיוחד כשהוא מסופר בגוף ראשון.

היה לי חשוב מאוד לכתוב על התקופה המתוארת בספרי האחרון, גם אם זה בא על חשבון אותה צורת-ראייה, כפי שסבורים מבקריי."

היחסים בין אדם לאדם, כפי שהם מופיעים בסיפוריך, עובר ככולם חוט פסימי של חוסר תקווה. אין כמעט קומוניקציה. הניכור והמתכתיות, המוכר לטים במיוחד בסיפור "אחרי הגשם", יוצרים רושם כאילו אין תקווה כלשהי ליחסים טובים, לקשר כלשהו, בין אדם לחברו. האם כתיבתך היא באמת פסימית מטבעה? והניכור בחברה הישראלית — מאין הוא נובע?

החברה הישראלית היא חברה בעייתית. אך יש לזכור, כי הדמויות אשר אני מתאר בסיפוריי הן בעלות משושים רגישים. הקדרות מודגשת גם בשל כך. אני רואה את חיי, את החיים, את העולם, כמאבק מתמיד ולא כאידיליה חסרת-מאבקים. זוהי מלחמת קיום תמידית. גם בחיים השקטים והיומיומיים קיים אותו מאבק של קיום והישרדות, אך מתחת לפני השטח.

נראה לי כי החברה הישראלית, ואני כחלק ממנה, איבדה את דרכה. אנו נמצאים יום-יום תחת מכש של לחץ. חברה זו מתייחסת בפחות סובלנות הדדית לפרטים שבה, ליחיד. זוהי חברה המתרכזת, ואני יודע שאני נשמע בנאלי, בערכים של חומר ופחות בערכים של רוח. אין סובלנות מספקת לשמוע דעות של אחרים. זוהי חברה גסה מאוד, אכזרית ופחות קשובה לטונים דקים יותר. האמת היא שלא רע לי יותר מאשר לאחרים, אך אני מניח שיש בי דאגה לכל מה שעתידי לקרות, כי כל הסימפטומים מראים על עיוורון לקראת מה הולכים. הלוואי ואתבדה, אך כאשר אני רואה כי יש בחברה הישראלית בתחון שבע ומפוטם כשהכיוון מראה אחרת — בוודאי שאני דואג.

"שלושת ספריי — שקיעה כפרית, אחרי הגשם, ו"ארץ רחוקה" עוסקים בתריסר השנים שלאחר מלחמת ששת הימים. אני מניח שהשבר החל באמת מתקופה זו. איבדנו את חוש שיווי המשקל שלנו, את הכיוון והזהירות ואת אותם ערכים מוסריים התשובים כל כך.

גם באותם אנשים השואלים אותי: בעצם, מה כל כך רע לך? — גם בתם, מתחת לפני השטח,

אני רחוק לגמרי מכתיבה ז'ורנליסטית. לעומת זאת, ארץ רחוקה בפירוש רציתי לעמוד על אותו גבול, שהוא בעצם גבול עבון מאוד, המבדיל כתיבה עיתונאית מספרותית. רציתי את אותו טון המעבר, את המיידיות של לחם אפוי שיצא זה עתה מן התנור והוא עודנו חם, את זקו הזה בין מה שמכנים ספרות כתיבה עם השראה וזווית ראייה רחבה, לבין כתיבה עיתונאית כעדות יומיומית."

ארץ רחוקה הוא רבי-מכר. מאז שהוצאת את, שקיעה כפרית, אתה אחר הסופרים המצליחים ביותר בארץ, גם מבחינה מסחרית. האם כל זה מושפיע על אופי כתיבתך? כיצד אתה רואה את ההצלחה שלך?

"ההצלחה היא דבר טוב. לי לא קשה במיוחד להסתדר איתה. אך גם היום אני מרגיש די נבוך כשאני מוציא ספר חדש. ההצלחה היא כמו סיפור הנסיכה והעדש — למרות כל המזרנים הרבים, עדיין זשים בעדש הקטן. הגעתי להצלחה די מאוחר — רק לאחר, שקיעה כפרית החלו לשים לב אלי. מבחינה זו להצלחה יש הרבה פלוסים. ההצלחה נתנה לי את הפריבילגיה לא להתדפק על דלתות אחרים. אך אני לא מתפרנס מכתיבה. חשוב לי שבכתיבה יישאר משהו-שלי-כך ולא של כורת. אינני מגודר בחומת בטחון המגינה עלי ואומרת: תהיינה הביקורות אשר תהיינה — אני מחוסן."

ובאותו נושא — המבקרים לא יצאו מגידרם לאחר הוצאת ספרך האחרון. כמה מהם אף סבורים שחלה ירידה בכתיבתך. מה יחסך לביקורת על יצירותיך? האם למדת ממבקריך? האם שינית את כתיבתך בשל מאמר ביקורתי זה או אחר?

"אינני מתקן ולא תיקנתי את יצירותיי בגלל ביקורת זו או אחרת. אני מכיר בכמה דברים שציינה הביקורת כפגמים של כתיבתי, אך האמת היא שאינני יודע אם אני מסוגל באמת לתקן את עצמי. יש לי קו מסויים של התפתחות בכתיבה וכישר יכולת מסויים. אם באמת תיקנתי משהו הרי שזה נעשה בתת-מודע. אני חושב שאני כותב אינטואיטיבית, ובתוך זה מנסה להיות מחושב. והרי הביקורת הספרותית איננה מורה על שינוי טקטיקה, כמו שעושה, למשל, מאמן קבוצת כדורגל.

"אחד ממבקרי אמר, שאני משתמש יותר מדי בשמות-תואר. נכון, אני משתמש בכונה בכפל-לשון, ואם זה נראה כאילו אני מחפש את המלה הנכונה, הרי שאינני מוכן לוותר על מילות החיפוש. זהו נסיון למצוא מילות-תואר שלא קיימת, אך נמצאת בכל אותן מילות-תואר שכתבתי.

"אני חש שיש לי קו עולה ולא יורד בכתיבתי. עם השנים אני פחות מתרגש הן מביקורת טובה והן מביקורת לא טובה. החלטתי לא להגיב מעולם על ביקורת זו או אחרת הנמתחת על ספרי, אלא אם כן יש בה עיוות."

בסיפורך, עתליה אתה מתאר את חיי הפרט בקיבוץ כגיהינום, כמבעת חנק הנמרכת סביב הפרט, היוצא דופן. האם היה בסיפורך זה ביקורת כלפי החברה הקיבוצית?

"עתליה הוא סיפור על גוף-קונפורמיסט המנסה להיות קונפורמיסט, משום שמצביעים עליו ומביטים בו כעל יוצא דופן, אפילו אם לא רוצים להרע לו. החברה הקיבוצית, שיש לה מחלות משלה, עדיפה, לדעתי, על הרבה חברות אחרות בארץ. אני אישית אוהב את החברה הקיבוצית. הכוונה ב"עתליה" היתה לתאר חברה סגורה כלשהי, אם זו חברה של סטודנטים באוניברסיטה או יחידה צבאית. בחרתי דווקא בקיבוץ משום ששמעתי סיפור דומה מחבר שלי על הקיבוץ בו התחנך — קיבוץ האטום לשינויים היצוריים — דבר הגורם לפרט שבו להרגיש כ"עתליה."

חשד

יום שישי, ט"ז בחשוון ה'תשמ"ב, 13 בנובמ

נכון לעכשיו

(סוף מעמוד 6)

קיבלתי מכתבים מקיבוצניקים שנפגעו לאחר שקראו את הסיפור, למרות שכלל לא היתה לי כוונה לבקר את החברה הקיבוצית.

"נכון שב, עתליה' באים לידי ביטוי אותן מחלות של החברה הקיבוצית, אך גם המדינה כולה היא חברה סגורה, שיש לה מחלות משלה. לכן אהבתי כל כך את היציאה שלי לארה"ב. נשמתי מעט אוויר אחר, וחזרתי לכאן".

וגדי הקיבוצניק היורד הפותח את "מפתב" (הסיפור האחרון ב"ארץ רחוקה") הוא כאמת טיפוס אופייני של יורד ישראלי?

"גדי הוא במונח מסויים גם אני וגם את. אך במונח אחר הוא אדם הנקרע מאונס בין המולדת לנכר. הוא איננו מסוגל לחזור לארץ, אולי גם בגלל סיבות חומרניות, ואולי כעונש שנטל על עצמו. גדי הוא חריג בין היורדים, הוא נמצא כאילו במחנה"

מעצר, וגדי הוא — קיבוצניק. עם כל הקווים הבנאליים שיש בו — גדי הוא ישראלי יפה. קשה לו למצוא את עצמו בחברה שאיבדה ערכים החשובים לו".

*

יצחק בן-נר, כפי שהוא אומר ובפשטות האופיינית לו: "אני לא עמוס עוז ואני לא א.ב. יהושע. אני זה אני", זוכה פרס ברנשטיין לשנה זו, הוא איננו איש-ההגדרות המדוייקות, וכאשר אני מבקשת ממנו לומר לי מהי השקפת עולמו, הוא חושש להישמע בנאלי: "אם בכלל אוכל להגדיר את השקפת עולמי הרי שהיא תישמע בנאלית ופשוטה כל כך — משהו בין "חיה ותן לחיות" לבין "ואהבת לרעך כמוך". אני רוצה בפתיחות ובסובלנות כלפי אחרים, וכל עוד הם לא מזיקים לי — לא אכנס יותר מדי לענייניהם. ואני יודע שאני נשמע כמו ירמיהו ג'..."